

דוד אוחנה הישראלים האחרונים. תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד. 1998.
320 עמודים.

"רוח בלהות מהלך על פני ישראל. מכל עבר חברו יחד למלחמת מצווה עד חרמה ב'ישראלים האחרונים' - המתנחל והפוסט-ציוני, המזרחי החדש והמהגר הרוסי, ניאו כנענים מימין ומשמאל, חרדים ישנים ומתעשרים חדשים, מהללי ההפרטה, מקדשי קברים וסרסורי פועלים זרים, חסידי אירן ומעריצי סינגפור." כך פותח דוד אוחנה את ספרו הישראלים האחרונים, המבקש להציל את החברה הישראלית מפני אותה רוח בלהות, ולכונן מחדש לכידות חברתית ישראלית שנדמה לו ששרתה כאן פעם. מאז ומעולם מתלבטת החברה הישראלית בזהותה. מה מחבר את בני הקבוצות השונות, העמים השונים, הדתות ובעלי העמדות הפוליטיות הקוטביות? אולם נדמה כי מאז נרצח ראש הממשלה, יצחק רבין, נהפכה התלבטות זו לחרדה של ממש, המחזקת על ידי פוליטיקאים המשתמשים בה לצורכיהם. התגובה הציבורית לא איחרה לבוא, ובשנים שחלפו מאז השיח הציבורי הישראלי מוצף בעוד ועוד קבוצות, עמותות ותנועות שמטרתן לגשר על השסעים המרכזיים בחברה הישראלית ולהשיב לה את האחדות שאיפיינה אותה, לדעתם, בעבר. הספר שלפנינו הוא מניפסט אפשרי לרבות מאלה.

הניסיון לאתר, לבסס או להנדס קונסנוס חברתי אינו חדש למדעי החברה בכלל ולא להעוסקים בחברה הישראלית בפרט. במפנה המאות, בשעה שאינטלקטואלים רבים חשו כי הבסיס לקיומה של חברה מודרנית מלוכדת מוטל בספק, נוצרה הסוציולוגיה כתחום-דעת מדעי. תפקידו של המדע החדש, לפחות עלי-פי אחד מאבותיו, אמיל דירקהיים, היה לזהות בסיס חדש ללכידות חברתית גם בחברה המודרנית, שחלוקת העבודה בה רבה והדמיון בין משתתפיה הולך ופוחת. מאז נעה הסוציולוגיה, ועימה מדעי החברה בכללם, במעין מטוטלת, בין גישות קונסנוואליות - החותרות למציאת המשותף בין קבוצות שונות ויחידים בחברה נתונה גם במחיר דיכוי או התעלמות מן השונה והמפריד ומיחסי הכוח המגולמים בסדר החברתי שתומכי הקונסנוס מבקשים לחזקו, לבין גישות קונפליקטואליות - המדגישות הבדלי אינטרסים, ריבוי של זהויות ואת המרכיב המדכא הגלום בקונסנוס. כך, למשל, לאחר תקופה של התמקדות בשאלות של ריבוד ורב-תרבותיות בסוציולוגיה האמריקאית, חזרו בשנות התשעים למרכז הזירה שאלות ה"אמון" והבסיס לקיומו של קולקטיב, כפי שהוא מתבטא, למשל, בספרות העוסקת ב"חברה האזרחית" ובמגננונים שמאפשרים אותה.

גם הסוציולוגיה הישראלית נעה במטוטלת דומה, מן הגישות הקונסנוואליות, הפונקציונליסטיות, ששלטו בה עד שנות השבעים, אל הגישות הקונפליקטואליות, השולטות בה מאז. דומה כי ספרו של דוד אוחנה מסמן מגמה, העלולה לצבור תאוצה, של חתירה לשיבה אל חיק הקונסנוס החמים. לחיוב ניתן לומר כי חשוב וראוי שספרים דוגמת זה של אוחנה יראו אור ויוסיפו פנים שונות לוויכוח הציבורי על עתידה של הישראליות. טוב ונחוץ שאנשי אקדמיה ישתתפו בוויכוח, ולא רק בשלישים השניות המוקצות להם בפופוליטיקה התורנית, שאוחנה אכן מקונן על האופן בו היא משטחת את השיח הפוליטי בישראל. עם זאת נדמה כי ספרו של אוחנה עצמו אינו חף מהשטחה זו של השיח הציבורי בישראל, והוא לוקה בכמה מן החסרונות שהוא עצמו מבקר.

הספר מבקש להציע אתוס ישראלי חדש, שבבסיסו חמישה נדבכים: תודעה דמוקרטית, חינוך לשלום, ערך מוסף יהודי, זיקה יסודית וסולידריות חברתית. כמו כל מצע של מפלגה פוליטית בת־זמננו, גם המצע של אוהנה מבקש לקלוע לאיזושהו קונסנזוס ערטיילאי. מפלגות המרכז הצעות מכל עבר יכלו לאמץ עקרונות אלה ללא כל קושי או שינוי. מעטים יוכלו להתווכח עם מערכת כזו של ערכים חיוביים. בפועל, מאחורי הסיסמות הקונסנזואליות הללו, מסתתרים הנחות־יסוד סותרות ובלבול גדול.

נקודת־המוצא של הספר היא הקינה על־אודות הפרדת הישראליות, היעלמותו של משהו, שאוהנה מניח שהיה משותף פעם לכל הישראלים, אותו "מטען תרבותי, קורפוס משותף", שכל מחנה או דור הוסיפו לו נדבך "המבוסס על האידיאולוגיה הציונית שנולדה מן ההשכלה היהודית" (ע' 12). לדעת אוהנה, על בסיסה של אידיאולוגיה ציונית זו, המבוססת על הנאורות האירופית, יכלו הישראלים האחרונים להתווכח תוך שהם מבינים זה את זה. אוהנה שוכח לציין כי אותה הבנה בין חברי האליטה האינטלקטואלית והפוליטית, שנשענה, כפי שאוהנה עצמו מסכים, על חינוך דומה אי־שם במזרח אירופה, הדירה כליל מן השיח הציבורי את אלה שלא יכלו להישען על הנחות־היסוד המובנות מאליהן, ושלא הכירו את הקודים ה"נאורים" של ההשכלה היהודית מבית אבא. אולי אין זה מקרה שליבוֹבִיץ ואלדד, כצנלסון וחזן, גיבוריו של אוהנה, היו כולם גברים אשכנזיים וחברי האליטה הישראלית? חרדתו של אוהנה מפני היעלמותה של הישראליות מכוונת כולה לעבר אותה ישראליות אליטיסטית, והאתוס החדש שהוא מבקש לקדם יביא מזור לאותה אליטה, שכניסתן של קבוצות חדשות לטריטוריה שלה מערערת את בטחונה העצמי. גם ההקשר היסודי־תיוכני שהוא מבקש לבסס אינו אלא יסוד־תיוכני מיתולוגי, חמים, תוסס ואנרגטי, ששמר את התכונות הפולקלוריסטיות שהמערב מייחס לבני האזור, אך אינו מציע חלופה או ניגוד כלשהו לחשיבה המערבית הדומיננטית.

האליטה הישנה היא איפוא הגיבורה האמיתית של הספר. אויביה הם רוח הבלהות המאיימת על קיומה של אותה ישראליות נפלאה, שלאוהנה נדמה שהיתה כאן פעם. בעידן "התקינות הפוליטית" בו כבר לא מקובל כל־כך להעריך אותה אליטה ישנה, מנסה אוהנה להגדירה מחדש תחת הכותרת "הישראלים האחרונים".

המבוא מנסה לענות על השאלה: מי הם הישראלים האחרונים? קריאה מאומצת בטקסט המבולבל משהו מובילה למסקנה אחת: הישראלים האחרונים הם כל מי שטוב בעיניו של אוהנה. והם, ברובם המכריע, חבריה של אותה אליטה נכחדת. לא ברור כלל מן הפרק אם הישראלים האחרונים היו ואינם עוד. לפעמים מדובר בהם בזמן עבר, אותו זן נכחד של מייסדים שסללו כבישים עם שחר ויקדו בוויכוחים אידיאולוגיים תמימים לעת ערב. זוהי אותה קבוצה, בקירוב, שתום שגב כינה, בהרבה פחות הערצה, "הישראלים הראשונים". לעיתים אחרות נדמה כי הישראלים האחרונים הם אנחנו, או לפחות כמה לוחמים אמיצים, דוגמת אוהנה, המבקשים לסוכך על "האתוס המשותף" ולבנותו מחדש.

הספר עצמו מונה שבעה שערים המטפלים במגוון נושאים, שהניסיון לכרוך אותם יחד הינו מאולץ ובעייתי. חלק מן הפרקים אינם יותר מכתבות עיתונאיות, ראיונות עם דמויות שאוהנה בוחר לייצג בהן את אותם "ישראלים אחרונים": רחל רבין, חברת קיבוץ מנרה ואחותו של ראש הממשלה, שדומה שרציחתו היא שעוררה את הדיון שאוהנה מבקש לערוך; יצחק בן־אהרון, איש גבעת־חיים ומוכ"ל ההסתדרות לשעבר, המוצג כאידיאולוג תמים, שלא לכלך את ידיו מעולם בפוליטיקה של אינטרסים וכוח; ישעיהו ליבוביץ',

עלה-התאנה האינטלקטואלי של השמאל במשמעותו הישראלית; הנזיר והפילוסוף מרסל דיבואה; אנדריי שוראקי, נציגה של אותה ים-תיכוניות סינתטית שהמחבר מבקש לדבוק בה, שאינה מאתגרת את השליטה המערבית, יהודי ממוצא אלז'ירי שהוא בן-בית "טבעי" בתרבות המערב; ד"ר יהודה ליבס, מן החוג למחשבת ישראל, המייצג את האפשרות לדתיות אינטלקטואלית ולדבקות בארון הספרים היהודי, שהינו משותף, לדעתו, לכולנו; לובה אליאב; פרופסור יהושע אריאלי; וכך הלאה. הראיונות איתם מעניינים לעיתים, אך כל המרואיינים כולם מתאפיינים בדיבורם השקט, ברקע האינטלקטואלי האירופי שאוחנה מעריך כל-כך ובהיותם בני האליטה הישנה, גם אם נולדו במקרה באלז'יר.

שערים אחרים מעניקים לספר את איפיונו האינטלקטואלי. בחלקם אוחנה משתמש במושגים אופנתיים, דוגמת "זיכרון קולקטיבי", מיתוס וזיכרון, באופן ביקורתי לכאורה. באחרים הוא עוסק בעצמו בבניית מיתוסים והתייחסות לפרקים בזיכרון הקולקטיבי הישראלי כאל עובדות היסטוריות שאינן נתונות לוויכוח. בשער החמישי, למשל, העוסק בתקשורת כמיתולוגיה מקומית, אוחנה מציג את התקשורת הישראלית כמייצרת מיתוסים של גבורה, ריטואלים של ממלכתיות ואידיאולוגיה של כוונה-היתוך. בפסקה שלאחר-מכן הוא ממחזר בעצמו רבים מן המיתוסים ההיסטוריוגרפיים הישראליים על-אודות קיומו של "אנחנו קולקטיבי" ישראלי בשני העשורים הראשונים לקיום המדינה, "אנחנו" שהתפרק לכאורה רק בשנות השבעים, סביב המשבר של מלחמת יום-הכיפורים. זוהי תיזה שנויה מאוד במחלוקת, שאוחנה אינו מביא לה סימוכים היסטוריים כלשהם. שער נוסף עוסק בניטיאנים העבריים, וממחזר את המיתוס כאילו היו ויכוחים פילוסופיים אליטיסטיים אי-פעם בסיס אמיתי לאידיאולוגיות ופרקטיקות פוליטיות בישראל.

הספר נע איפוא בין ביקורת החברה הישראלית לבין געגוע לאותה חברה עצמה, כפי שהיתה: פעם בדמיונו הקולקטיבי, או לפחות בזה של המחבר; בין קריצות "אינטלקטואליות" המרמזות לקורא: "ראה כמה אני מתווכחם, גם אני קראתי את הספרות הנכונה", לבין אמירות אידיאולוגיות המוכיחות שקריאת הספרות אינה מבטיחה בהכרח את הפנמת לקחיה. כל קורא, אם יתעקש דיו, יוכל למצוא בספר הד לרעיונות שהוא מסכים ומודה עימם; ביקורת על מאפייני החברה הישראלית שהיה חותם עליה בעצמו, אך גם את ההיפך הגמור. על הפרק "חלון לים התיכון", למשל, יוכל אוחנה להישען אם יתווכח עם הביקורת המועלית כאן. אני עצמי, הוא יוכל לומר, ביקרתי את ישראל האשכנזית המתנתקת מן "הזמן היהודי" ומן המרחב היס-תיכוני. אבל היס-תיכוניות (כמו המערביות) שאוחנה דן בה אינה אלא כסות לקבלת ההיררכיה המעדיפה את המערביות על המזרחיות כפי שהיא עצמה מכוננת את הקטיגוריות. אין בה חתרנות כלשהי תחת המודל המערבי כפי שהמערב עצמו מציג אותו.

אוחנה עצמו מבטיח לנו כי הספר אינו נכתב מתוך געגועים למה שהיה פעם. הוא צודק. אותה ישראליות של פעם, שהוא מתגעגע אליה בספר כולו, לא התקיימה מעולם אלא במחזות הנוסטלגיה.

מיכל פרנקל

אוניברסיטת תל-אביב